
prasthAnabhedaH

ప్రస్థానభేదః

Document Information

Text title : prasthAnabhedaH

File name : prasthAnabheda.itx

Category : major_works, madhusUdanasarasvatI

Location : doc_z_misc_major_works

Author : madhusUdanasarasvatI

Transliterated by : Br. Pranipata Chaitanya pranipatachaitanya [at] yahoo.co.in

Proofread by : Sunder Hattangadi sunder at hotmail.com

Latest update : November 19, 2011

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

ప్రస్థానభేదః

॥ ఓం తత్సద్బ్రహ్మణే నమః ॥

॥ అథ మధుసూదనసరస్వతీకృతౌ ప్రస్థానభేదః ॥

అథ సర్వేషాం శాస్త్రాణాం భగవత్యేవ తాత్పర్యం సాక్షాత్పరమృరయా వేతి
సమాసేన తేషాం ప్రస్థానభేదోఽత్రోద్దిశ్యతే । తథా హి-ఋగ్వేదో
యజుర్వేదః సామవేదోఽథర్వవేద ఇతి వేదాశ్చత్వారః । శిక్షా
కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం ఛందో జ్యోతిషమితి వేదాశ్లాని షట్ ।
పురాణన్యాయమీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి చేతి చత్వార్యుపాఙ్గాని ।
ఆత్రోపపురాణానామపి పురాణేఽన్తర్భావః । వైశేషికశాస్త్రస్య
న్యాయే, వేదాన్తశాస్త్రస్య మీమాంసాయాం, మహాభారతరామాయణయోః
సాంఖ్యపాతంజలపాశుపతవైష్ణవాదీనాం ధర్మశాస్త్రే మిలిత్యావ
చతుర్దశ విద్యాః । తథాచోక్తం యాజ్ఞవల్క్యేన (౧।౩)

పురాణన్యాయమీమాంసాధర్మశాస్త్రాణిమిశ్రితాః ।
వేదాః స్థానాని విద్యానాం ధర్మస్య చ చతుర్దశ ॥ ఇతి ।

ఏతా ఏవ చతుర్భిరుపవేదైః సహితా అష్టాదశ విద్యా భవన్తి ।
ఆయుర్వేదో ధనుర్వేదో గన్ధర్వవేదోఽర్థశాస్త్రం చేతి చత్వార
ఉపవేదాః । సర్వేషాం చాఽఽస్తికానామేతావన్త్యేవ శాస్త్రప్రస్థానాని ।
అన్యేషామప్యేకదేశినామేతేష్యేవాన్తర్భావాత్ ।

నను నాస్తికానామపి ప్రస్థానాన్తరాణి సన్తి
తాన్యేతేష్యనన్తర్భావాత్పుథగ్గణయితుముచితాని ।
తథా హి-శూన్యవాదేనైకం ప్రస్థానం మాధ్యమికానామ్ ।
క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదేనాన్యద్యోగాచారాణామ్ ।
జ్ఞానాకారానుమేయక్షణికబాహ్యార్థవాదేనాపరం సౌత్రాన్తికానామ్ ।
ప్రత్యక్షనలక్షణక్షణికబాహ్యార్థవాదేనాపరం
వైభాషికాణామ్ । ఏవం సౌగతానాం ప్రస్థానచతుష్టయమ్ ।

తథా దేహాత్మవాదేనైకం ప్రస్థానం చార్యాకాణామ్ | ఏవం
 దేహాతిరిక్తదేహపరిమాణాత్మవాదేన ద్వితీయం ప్రస్థానం దిగమ్బరాణామ్ |
 ఏవం మిలిత్వా నాస్తికానాం షట్ ప్రస్థానాని తాని కస్మాన్నోచ్యన్తే |
 సత్యమ్ | వేదబాహ్యత్వాత్తేషాం మ్లేచ్ఛాదిప్రస్థానవత్పరమ్పరయాఽపి
 పురుషార్థానుపయోగిత్వాదుపేక్షణీయమేవ | ఇహ చ సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా
 పుమర్థోపయోగినాం వేదోపకరణానామేవ ప్రస్థానానాం భేదో దర్శితః | తతో
 న న్యూనత్యశక్త్యావకాశః | అథ సంక్షేపేణైషాం (సంక్షేపేణైషాం?)
 ప్రస్థానానాం స్వరూపభేదహేతుప్రయోజనభేద ఉచ్యతే బాలానాం వ్యుత్పత్తయే |
 తత్ర ధర్మబ్రహ్మప్రతిపాదకమపారుషేయం ప్రమాణవాక్యం
 వేదః | స చ మస్త్రబ్రాహ్మణాత్మకః | తత్ర మస్త్రా
 అనుష్ఠానకారకభూతద్రవ్యదేవతాప్రకాశకాః | తేఽపి త్రివిధాః |
 ఋగ్యజుఃసామభేదాత్ | తత్ర పాదబద్ధగాయత్ర్యాదిచ్ఛన్దోవిశిష్టా
 ఋచః “అగ్నిమీశే పురోహితమ్” ఇత్యాద్యాః | తా ఏవ గీతివిశిష్టాః సామాని |
 తదుభయవిలక్షణాని యజుఃషి | అగ్నిదగ్నిన్విహారేత్వాదిసంబోధనరూపా
 నిగదమస్త్రా అపి యజురస్త్రర్భూతా ఏవ | తదేవం నిరూపితా మస్త్రాః |
 బ్రాహ్మణమపి త్రివిధమ్, విధిరూపమర్థవాదరూపం తదుభయవిలక్షణరూపం
 చ | తత్ర శబ్దభావనావిధిరితి భట్టాః | నియోగో విధిరితి
 ప్రాభాకారాః | ఇష్టసాధనతావిధిరితి తార్కికాదయః సర్వే |
 విధిరపి చతుర్విధః | ఉత్పత్త్యధికారవినియోగప్రయోగభేదాత్ | తత్ర
 కర్మస్వరూపమాత్రబోధకో విధిరుత్పత్తివిధిరాగ్నేయోఽష్టాకపాలో భవతీత్యాదిః |
 సేతికర్తవ్యతాకస్య కరణస్య యాగాదేః ఫలసంబంధబోధకో
 విధిరధికారవిధిర్ధర్మపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజ్ఞేతీత్యాదిః |
 అజ్గసమ్బంధబోధకో విధిర్వినియోగవిధిర్వ్యూహిభిర్యజ్ఞేత
 సమిధో యజ్ఞతీత్యాదిః | సాజ్గప్రధానకర్మప్రయోగైక్యబోధకః
 పూర్వోక్తవిధిత్రయమేలనరూపః ప్రయోగవిధిః | స చ శ్రౌత ఇత్యేకే
 కల్పస్య ఇత్యపరే | కర్మస్వరూపం చ ద్వివిధమ్-గుణకర్మార్థకర్మ
 చ, తత్ర క్రతుకర్మకారకాణ్యాశ్రిత్య విహితం గుణకర్మ | తదపి
 చతుర్విధమ్ | ఉత్పత్త్యావ్యవికృతినస్కృతిభేదాత్ | తత్ర వసన్తే
 బ్రాహ్మణోఽగ్నినాదధిత యూపం తక్షతీత్యాదావాధానతక్షణాదినా
 సంస్కారవిశేషవిశిష్టాఽగ్నియూపాదేరుత్పత్తిః | స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యో

గాం పయో దోగ్ధీత్యాదావధ్యయనదోహనాదినా విద్యమానస్వైవ
 స్వాధ్యాయపయః ప్రభృతేః ప్రాప్తిః । సోమమభిషుణోతి
 ప్రీహీనవహన్త్యాజ్యం విలాపయతీత్యాదావభిపవావఘాతవిలాపనైః
 సోమాదీనాం వికారః । ప్రీహీనోక్షతి పత్స్యవేక్షత ఇత్యాదౌ
 ప్రోక్షణావేక్షణాదిద్విహ్యోదిద్రవ్యాణాం సంస్కారః । ఏతచ్ఛత్రుష్టయం
 చాఙ్గమేవ । తథా క్రతుకారకాణ్యాశ్రిత్య విహితమర్థకర్మ చ
 ద్వివిధమ్-అఙ్గం ప్రధానం చ । అన్యార్థమఙ్గమ్ । అనన్యార్థం
 ప్రధానమ్ । అఙ్గమపి ద్వివిధమ్-సంనిపత్యోపకారకమారాదుపకారకం చ ।
 తత్ర ప్రధానస్వరూపనిర్వాహకం ప్రథమమ్ । ఫలోపకారి ద్వితీయమ్ । ఏవం
 సమూర్హాఙ్గసహితో విధిః ప్రకృతిః । వికలాఙ్గసంయుక్తో విధిర్వికృతిః ।
 తదుభయవిలక్షణో విధిర్దర్శిహోమః । ఏవమన్యదపూహ్యమ్ । తదేవం
 నిరూపితో విధిభాగః । ప్రాశస్త్యనిర్దాన్యతరలక్షణయా విధివిశేషభూత
 వాక్యమర్థవాదః । స చ త్రివిధః-గుణవాదోఽనువాదో భూతార్థవాదశ్చేతి ।
 తత్ర ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధార్థబోధకో గుణవాద ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిః ।
 ప్రమాణాన్తరప్రాప్త్యర్థబోధకోఽనువాదోఽగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యాదిః ।
 ప్రమాణాన్తరవిరోధతప్రాప్తిరహితార్థబోధకో భూతార్థవాద ఇన్ద్రో
 వృత్రాయ వజ్రముద్యచ్ఛదిత్యాదిః । తదుక్తం-

విరోధే గుణవాదః స్వాదనువాదోఽవధారితే,
 భూతార్థవాదస్తద్ధానాదర్థవాదస్త్రీధా మతః ॥ ఇతి ।

తత్ర త్రివిధానామప్యర్థవాదానాం విధిస్తుతిపరత్వే
 సమానేఽపి భూతార్థవాదానాం స్వార్థేఽపి ప్రామాణ్యం
 దేవతాధికరణన్యాయాత్ । అబాధితాఙ్గాతఙ్గాపకత్వం హి ప్రామాణ్యమ్ ।
 తచ్చాబాధితవిషయత్వాఙ్గాతఙ్గాపకత్వాచ్చ న గుణవాదానువాదయోః ।
 భూతార్థస్య తు స్వార్థే తాత్పర్యరహితస్యాప్యోత్సర్గికం
 ప్రామాణ్యం విహన్యతే । తదేవం నిరూపితోఽర్థవాదభాగః ।
 విధ్యర్థవాదోభయవిలక్షణం తు వేదాన్తవాక్యమ్ ।
 తచ్చాఙ్గాతఙ్గాపకత్వేఽప్యనుష్ఠానాప్రతిపాదకత్వాన్న
 విధిః । స్వతః పురుషార్థపరమానన్తజ్ఞానాత్మకబ్రహ్మణీ
 స్వార్థ ఉపక్రమోపసంహారాదిషడ్విధతాత్పర్యలిజమత్తయా
 స్వతః ప్రమాణభూతం సర్వానపి విధీనన్తఃకరణశుద్ధిద్వారా

స్వవిశేషతామాపాదయదన్యశేషత్వాభావాచ్చ । తస్మాదుభయవిలక్షణమేవ
వేదాంతవాక్యమ్ । తచ్చ క్వచిదజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వమాత్రేణ విధిరితి
వ్యపదిష్యతే విధిపదరహితప్రమాణవాక్యత్వేన క్వచిద్భూతార్థవాద ఇతి
వ్యవహాయత ఇతి న దోషః । తదేవం నిరూపితం త్రివిధం బ్రాహ్మణమ్ ।

ఏవం చ కర్మకాణ్డబ్రహ్మకాణ్డాత్మకో వేదో ధర్మార్థకామమోక్షహేతుః ।
సః చ ప్రయోగత్రయేణ యజ్ఞనిర్వాహార్థమృగ్యజఃసామభేదేన
భిన్నః । తత్ర హోత్రప్రయోగ ఋగ్వేదేన, ఆధ్వర్యవప్రయోగో
యజుర్వేదేన, ఔద్ధాత్రప్రయోగః సామవేదేన, బ్రాహ్మయాజమానప్రయోగో
త్వత్త్రైవాన్తర్భూతో । అథర్వవేదస్తు యజ్ఞానుపయుక్తః
శాన్తిషౌష్ఠికాభివారాదికర్మప్రతిపాదకత్వేనాత్యన్తవిలక్షణ ఏవ । ఏవం
ప్రచనభేదాత్ప్రతివేదం భిన్నా భూయస్యః శాఖాః । ఏవం చ కర్మకాణ్డే
వ్యాపారభేదేఽపి సర్వాసాం వేదశాఖానామేకరూపత్వమేవ బ్రహ్మకాణ్డే ।

ఇతి చతుర్ణాం వేదానాం ప్రయోజనభేదేన భేద ఉక్తః । అథాఙ్గానాముచ్యతే ।
తత్ర శిక్షాయా ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితప్రాస్వదీర్ఘప్లుతాదివిశిష్ట-
స్వరవ్యంజ్ఞానాత్మకవర్ణోచ్ఛారణవిశేషజ్ఞానం ప్రయోజనమ్ ।
తదభావే మన్తాణామనర్థకత్వాత్ । తథాచోక్తమ్ (శి- ౫-౨)

మన్తో హిసః స్వరతో వరణ్ణో వా
మిథ్యాప్రయుక్తో న తమర్థమాహ ।

స వాగ్వజ్ఞో యజమానం హినస్తి
యథేస్యశత్రుః స్వరతోఽపరాధాత్ ॥ ఇతి ।

తత్ర సర్వ వేదసాధారణీ శిక్షా । అథ శిక్షాం
ప్రవక్ష్యామిత్యాదిపచ్చుఖణ్డాత్మికా పాణినీనా ప్రకాశితా । ప్రతివేదశాఖం
చ భిన్నరూపా ప్రాతిశాఖ్యసంజ్ఞితాఽన్యైరేవ మునిభిః ప్రదర్శితా ।
ఏవం వైదికపదసాధుత్వజ్ఞానేనోహాదికం వ్యాకరణస్య ప్రయోజనమ్ । తచ్చ
వృద్ధిరాదైజిత్యాద్యధ్యాయాష్టకాత్మకం మహేశ్వరప్రసాదేన భగవతా
పాణినీవైవ ప్రకాశితమ్ । తత్ర కాత్యాయనేన మునినా పాణినీయసూత్రేషు
వార్తికం విరచితమ్ । తద్వార్తికస్యోపరి చ భగవతా మునినా
పతంజలినా మహాభాష్యమారచితమ్ । తదేతత్త్రిముని వ్యాకరణం వేదాఙ్గం
మాహేశ్వరమిత్యాఖ్యానై కౌమారాదివ్యాకరణాని తు న వేదాఙ్గాని కింతు
తౌకికప్రయోగమాత్రజ్ఞానార్థానీత్యవగన్తవ్యమ్ ।

ఏవం శిష్యావ్యాకరణాభ్యాం వర్ణోచ్ఛారణపదసాధుత్వే జ్ఞాతే
 వైదికమస్త్రపదానామర్థజ్ఞానాకాజ్ఞాయాం తదర్థ భగవతా యాస్కేన
 సమామ్నాయః సమామ్నాతః స వ్యాఖ్యాతవ్య ఇత్యాదిత్రయోదశాధ్యాయకం
 నిరుక్తమారాచితమ్ | తత్ర చ నామాఖ్యాతనిపాతోపసర్గభేదేన చతుర్విధం
 పదజాతం నిరూప్య వైదికమస్త్రపదానామర్థః ప్రకాశితః | మస్త్రాణాం
 చానుష్ఠేయార్థప్రకాశనద్వారేణైవ కరణత్వాత్పదార్థజ్ఞానాధీనత్వాచ్చ
 వాక్యార్థజ్ఞానస్య మస్త్రస్థపదార్థజ్ఞానాయ
 నిరుక్తమవశ్యమపేక్షితమన్యథాఽనుష్ఠానాసంభవాత్ |
 సృణ్యేవ జర్భరీ తుర్భరీ తూ ఇత్యాది దురూహాణాం (నిరు.౧౩-౫)
 ప్రకరాంతరేణార్థజ్ఞానస్యాసంభవనీయత్వాచ్చ | ఏవం నిఘణ్ణవోఽపి
 వైదికద్రవ్యదేవతాత్మకపదార్థపర్యాయశబ్దాత్మకా నిరుక్తాన్తరూపితా
 ఏవ | తత్రాపి నిఘణ్ణసంజ్ఞకః పఞ్చాధ్యాయాత్మకో గ్రన్థో భగవతా
 యాస్కేనైవ కృతః |

ఏవమృజుస్త్రాణాం పాదబద్ధచ్ఛన్దోవిశేషవిశిష్టత్వాత్తదజ్ఞానే చ
 నిన్దాశ్రమణాచ్ఛన్దోవిశేషనిమిత్తానుష్ఠానవిశేషవిధానాచ్చ |
 ఛన్దోజ్ఞానాకాజ్ఞాయాం తత్ప్రకాశనాయ ధీః శ్రీః
 స్త్రీమిత్యాద్యష్టాధ్యాయాత్మికా ఛన్దోవివృతిర్భగవతా పిఙ్గలేన విరచితా |
 తత్రాప్యలౌకికమిత్యన్వేనాధ్యాయత్రయేణ గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్ఠబృహతీ
 పఙ్క్తిస్త్రిష్ఠబ్జగతీతి సప్త చ్ఛన్దాంసి సావాన్తరభేదాని నిరూపితాని |
 అథ లౌకికమిత్యారభ్యాధ్యాయపఞ్చకేన పురాణేతిహాసాదాపుపయోగీని
 లౌకికాని చ్ఛన్దాంసి ప్రసజ్గాన్నిరూపితాని వ్యాకరణే
 లౌకికపదనిరూపణవత్ |

ఏవం వైదికకర్మాఙ్గదర్శాదికాలజ్ఞానాయ జ్యోతిషం భగవతాఽఽదిత్యేన
 గర్గాదిభిశ్చ ప్రణీతం బహువిధమేవ |

శాఖాన్తరీయగుణోపసంహారేణ వైదికానుష్ఠానక్రమవిశేషజ్ఞానాయ
 కల్పనూత్రాణి తాని చ ప్రయోగత్రయభేదాత్ప్రవిధాని | తత్ర
 హోత్రప్రయోగప్రతిపాదకాన్యాశ్వలాయనశాఙ్ఖాయనాదిప్రణీతాని |
 ఆధ్వర్యవప్రయోగప్రతిపాదకాని బౌధాయనాపస్తమ్బకాత్యాయనాదిప్రణీతాని |
 ఔద్గాత్రప్రయోగప్రతిపాదకాని లాట్యాయనద్రాహ్యాయనాదిప్రణీతాని |

ఏవం నిరూపితః షణ్ణామజ్ఞానాం ప్రయోజనభేదః |

చతుర్ణాముపాఙ్గానామధునోచ్యతే । తత్ర
సర్గప్రతిసర్గవంశమన్వన్తరవంశానుచరితప్రతిపాదకాని
భగవతా బాదరాయణేన కృతాని పురాణాని తాని చ బ్రాహ్మం పాద్యం వైష్ణవం
త్రైవం భాగవతం నారదీయం మార్కణ్డేయమాగ్నేయం బ్రహ్మవైవర్తం
లైఙ్గం వారాహం స్కాన్తం వామనం కౌర్మం మాత్స్యం గారుడం బ్రహ్మణ్డం
చేత్యష్టాదశ ।

ఆద్యం సనత్కుమారేణ ప్రోక్తం వేదవిదాం వరాః ।
ద్వితీయం నారసింహాఖ్యం తృతీయం నాన్దమేవ చ ॥
చతుర్థం శివధర్మాఖ్యం దౌర్వాసం పంచమం విదుః ।
షష్ఠం తు నారదీయాఖ్యం కాపిలం సప్తమం విదుః ॥
అష్టమం మానవం ప్రోక్తం తతశ్చోశనసేరితమ్ ।
తతో బ్రహ్మణ్డసంజ్ఞం తు వారుణాఖ్యం తతః పరమ్ ॥
తతః కాళీపురాణాఖ్యం వాశిష్ఠం మునిపుఙ్గవాః ।
తతో వాశిష్ఠం లైఙ్గాఖ్యం ప్రోక్తం మాహేశ్వరం పరమ్ ॥
తతః సామృపురాణాఖ్యం తతః సౌరం మహాద్భుతమ్ ।
పారాశరం తతః ప్రోక్తం మారీచాఖ్యం తతః పరమ్ ॥
భార్గవాఖ్యం తతః ప్రోక్తం సర్వధర్మార్థసాధకమ్ ।
ఏవముపపురాణాన్యేకప్రకారాణి ద్రష్టవ్యాని ।

న్యాయ ఆస్వీక్షికీ పఞ్చాధ్యాయీ గౌతమేన ప్రణీతా ।
ప్రమాణప్రమేయసంశయప్రయోజనదృష్టాన్తసిద్ధాన్తావయవతర్కనిర్ణయవాద-
జల్పవితణ్డాహేత్వాభాసచ్ఛలజాతినిగ్రహస్థానాఖ్యానాం
షోడశపదార్థానాముద్దేశలక్షణపరీక్షాభిస్తత్త్వజ్ఞానం తస్యాః
ప్రయోజనమ్ । ఏవం దశాధ్యాయం వైశేషికం శాస్త్రం కణాదేన
ప్రణీతమ్ । ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాం షణ్ణాం
పదార్థానామభావసప్తమానాం సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం వ్యుత్పాదనం తస్య
ప్రయోజనమ్ । ఏతదపి న్యాయపదేనోక్తమ్ ।

ఏవం మీమాంసాపి ద్వీవిధా, కర్మమీమాంసా శారీరకమీమాంసా చ ।

తత్ర ద్వాదశాధ్యాయీ కర్మమీమాంసా^१ అథాతో ధర్మజ్ఞానా^२
ఇత్యాద్యన్వాహార్యే చ (౧౬) దర్శనాదిత్యన్తా భగవతా

జైమినినా ప్రణీతా | తత్ర ధర్మప్రమాణమ్ | ధర్మభేదాభేదా |
 శేషశేషిభావః | క్రత్వర్థపురుషార్థభేదేన ప్రయుక్తివిశేషః |
 శ్రుత్యర్థపఠనాదిభిః క్రమభేదః | అధికారవిశేషః
 సామాన్యాతిదేశః | విశేషాతిదేశః | ఊహః | బాధః | తన్త్రమ్ |
 ప్రసక్తశ్చేతి క్రమేణ ద్వాదశాధ్యాయానామర్థః |
 తథా సంకర్షణకాణ్డమప్యధ్యాయచతుష్టయాత్మకం
 జైమినిప్రణీతమ్ | తచ్చ దేవతాకాణ్డసంజ్ఞయా
 ప్రసిద్ధమప్యుపాసనాఖ్యకర్మప్రతిపాదకత్వాత్కర్మమీమాంసాన్తర్గతమేవ |
 తథా చతురధ్యాయా శారీరకమీమాంసా అథాతో బ్రహ్మజ్జిజ్ఞాసా
 ఇత్యాదిరనావృత్తిః శబ్దాదిత్యంతా జీవబ్రహ్మైకత్యసాక్షాత్కారహేతుః
 శ్రవణాఖ్యవిచారప్రతిపాదకాన్వాయానుపదర్శయన్తి భగవతా బాదరాయణేన
 కృతా | తత్ర సర్వేషామపి వేదాన్తవాక్యానాం సాక్షాత్పరమ్పరాయా వా
 ప్రత్యగభిన్నాఽద్వితీయే బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి సమన్వయః ప్రథమాధ్యాయేన
 ప్రదర్శితః | తత్ర చ ప్రథమే పాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగయుక్తాని
 వాక్యాని విచారితాని | ద్వితీయే త్వస్పష్టలింగస్యుపాస్యబ్రహ్మవిషయాణి |
 తృతీయే పాదేఽస్పష్ట బ్రహ్మలింగాని ప్రాయశో జ్ఞేయబ్రహ్మవిషయాణి |
 ఏవం పాదత్రయేణం వాక్యవిచారః సమాపితః | చతుర్థపాదే తు
 ప్రధానవిషయత్వేన సందిహ్యమానాన్యవ్యక్తాజ్ఞాదిపదాని చిన్తితాని |
 ఏవం వేదాన్తానామద్వయే బ్రహ్మణి సిద్ధి సమన్వయే తత్ర
 సంభావితస్మృతితర్కాదిప్రయుక్తైస్తర్కైర్విరోధమాశంక్య
 తత్పరిహారః క్రియత ఇత్యవిరోధో ద్వితీయాధ్యాయేన దర్శితః |
 తత్రాఽఽద్యపాదే సాఙ్ఖ్యయోగకాణాదాదిస్మృతిభిః
 సాంఖ్యాదిప్రయుక్తైస్తర్కైశ్చ విరోధో వేదాన్తసమన్వయస్య
 పరిహృతః | ద్వితీయే పాదే సాంఖ్యాదిమతానాం దుష్టత్వం ప్రతిపాదితమ్ |
 స్వపక్షస్థాపనపఠపక్షనివారణరూపపఠ్యద్వయాత్మకత్వాద్విచారస్య |
 తృతీయే పాదే మహాభూతస్పష్ట్యాదిశ్రుతీనాం పఠస్పర విరోధః
 పూర్వభాగేణ పరిహృతః | ఉత్తరభాగేణ తు జీవవిషయాణామ్ |
 చతుర్థపాదే, ఇన్ద్రియవిషయశ్రుతీనాం విరోధః పరిహృతః |
 తృతీయేఽధ్యాయే సాధననిరూపణమ్ | తత్ర ప్రథమే
 పాదే జీవస్య పఠలోకగమనాగమననిరూపణేణ వైరాగ్యం
 నిరూపితమ్ | ద్వితీయే పాదే పూర్వభాగేణ త్వంపదార్థః శోధితః |

ఉత్తరభాగేణ తత్పదార్థః । తృతీయే పాదే నిర్గుణే బ్రహ్మణి
 నానాశాఖాపతితపునరుక్తపదోపసంహారః కృతః । ప్రసక్తావృ
 సగుణనిర్గుణవిద్యాసు శాఖాంతరీయగుణోపసంహారానుపసంహారౌ
 నిరూపితౌ । చతుర్థే పాదే నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాయా
 బహిరంగసాధనాన్యాశ్రమయజ్ఞాదీన్యన్తరంగసాధనాని
 శమదమనిదిధ్యాసనాదీని చ నిరూపితాని । చతుర్థేఽధ్యాయే
 సగుణనిర్గుణవిద్యయోః ఫలవిశేషనిర్ణయః కృతః । తత్ర
 ప్రథమే పాదే శ్రవణాద్యావృత్త్యా నిర్గుణం బ్రహ్మ సాక్షాత్కృత్య
 జీవతః పాపపుణ్యాలేపలక్షణా జీవన్ముక్తిరభిహితా । ద్వితీయే
 పాదే మ్రియమాణస్యోత్కాన్తిప్రకారశ్చిన్తితః । తృతీయే పాదే
 సగుణబ్రహ్మవిదో మృతస్యోత్తరమార్గోఽభిహితః । చతుర్థే పాదే
 పూర్వభాగేణ నిర్గుణబ్రహ్మవిదో విదేహకైవల్యప్రాప్తిరుక్తా । ఉత్తరభాగేణ
 సగుణబ్రహ్మవిదో బ్రహ్మలోకస్థితిరుక్తేతి । ఇదమేవ సర్వశాస్త్రాణాం
 మూర్ధన్యమ్ । శాస్త్రాంతరం సర్వమస్యైవ శేషభూతమితిదమేవ
 ముముక్షుభిరాదరణీయం శ్రీశంకరభగవత్పాదోదితప్రకారణేతి రహస్యమ్ ।

ఏవం ధర్మశాస్త్రాణి మనుయాజ్ఞవల్క్యవిష్ణుయమాజ్ఞిరోవసిష్ఠ-
 దక్షసంవర్తశాతాతపరాశరగౌతమశక్తిలిఖిత-
 హారీతాపస్తమోషనోవ్యాసకాత్యాయనబృహస్పతి-
 దేవలనారదపైతీనసిప్రభృతిభిః

కృతాని వర్ణాశ్రమధర్మవిశేషాణాం విభాగేన ప్రతిపాదకాని । ఏవం
 వ్యాసకృతం మహాభారతం వాల్మీకికృతం రామాయణం చ ధర్మశాస్త్రం
 ఏవాన్తర్భూతం స్వయమితిహాసత్వేన ప్రసిద్ధమ్ । సాంఖ్యాదీనాం
 ధర్మశాస్త్రాన్తర్భావేఽపీహ స్వశబ్దేనైవ నిర్దేశాత్ప్రథగేవ
 సంగతిర్వాచ్యా ।

అథ వేద చతుష్టయస్య క్రమేణ చత్వార ఉపవేదాః ।
 తత్రాఽఽయుర్వేదస్యాష్టై స్థానాని భవన్తి సూత్రం
 శారీరమైన్ద్రియం చికిత్సా నిదానం విమానం వికల్పః సిద్ధిశ్చేతి ।
 బ్రహ్మప్రజాపత్యశ్విధన్వన్తరీన్ద్రభరద్వాజాత్రేయాగ్నివేశ్యాదిభిరుపదిష్టశ్చరకేణ
 సంక్షిప్తః । తత్రైవ సుశ్రుతేన పంచస్థానానాత్మకం ప్రస్తానాన్తరం
 కృతమ్ । ఏవం వాగ్భటాదీనాఽపి బహుధేతి న శాస్త్రభేదః ।

కామశాస్త్రమప్యాయుర్వేదాన్తర్గతమేవ । తత్రైవ సుశ్రుతేన
 వాజీకరణఖ్యకామశాస్త్రాభిధానాత్ । తత్ర వాత్స్యాయనేన పఞ్చాధ్యాయాత్మకం
 కామశాస్త్రం ప్రణీతమ్ । తస్య చ విషయవైరాగ్యమేవ ప్రయోజనమ్ ।
 శాస్త్రోద్దీపితమార్గేణాపి విషయభోగే దుఃఖమాత్రపర్యవసానాత్ ।
 చికిత్సాశాస్త్రస్య రోగతత్సాధనరోగనివృత్తితత్సాధనజ్ఞానం
 ప్రయోజనమ్ ।

ఏవం ధనుర్వేదః పాదవతుష్టయాత్మకో విశ్వామిత్రప్రణీతః । తత్ర
 ప్రథమో దీక్షాపాదః । ద్వితీయాః సంగ్రహపాదః । తృతీయాః
 సిద్ధిపాదః । చతుర్థః ప్రయోగపాదః । తత్ర ప్రథమే పాదే
 ధనుర్లక్షణమధికారినిరూపణం చ కృతమ్ । అత్ర ధనుఃశబ్దశ్చాపే
 రూఢోఽపి ధనుర్విధాయుధే ప్రవర్తతే । తచ్చతుర్విధమ్-ముక్తమముక్తం
 ముక్తాముక్తం యస్త్రముక్తమ్ । ముక్తం చక్రాది । అముక్తం ఖడ్గాది ।
 ముక్తాముక్తం శల్యావాన్తరభేదాది । యస్త్రముక్తం శరాది । తత్ర
 ముక్తమస్త్రముచ్యతే । అముక్తం శస్త్రమిత్సుచ్యతే । తదపి
 బ్రాహ్మవైష్ణవపాశుపతప్రాజాపత్యాగ్నేయాదిభేదాదనేకవిధమ్ । ఏవమ్
 సాధిద్వైతేషు సమస్తకేషు చతుర్విధాయుధేషు యేషామధికారః
 క్షత్రియకుమారాణాం తదనయాయినాం చ తే సర్వే చతుర్విధాః పదాతిరథ
 గజతురుగారూఢాః । దీక్షాభిషేకశకునమజ్జలకరణాదికం చ
 సర్వమపి ప్రథమే పాదే నిరూపితమ్ । సర్వేషాం శస్త్రవిశేషాణామాచార్యస్య
 చ లక్షణపూర్వకం సంగ్రహణప్రకారో దర్శితో ద్వితీయపాదే
 గురుసమ్ప్రదాయసిద్ధానాం శస్త్రవిశేషాణాం పునః పునరభ్యాసో
 మస్త్రదేవతాసిద్ధికరణమపి నిరూపితం తృతీయపాదే । ఏవం
 దేవతార్చనాభ్యాసాదిభిః సిద్ధానామస్త్రవిశేషాణాం ప్రయోగశ్చతుర్థపాదే
 నిరూపితః । క్షత్రియాణాం స్వధర్మాచరణం యుద్ధం దుష్టస్య
 దణ్ణశోచారాదిభ్యః ప్రజాపాలనం చ ధనుర్వేదస్య ప్రయోజనమ్ । ఏవం చ
 బ్రహ్మప్రజాపత్యాదిక్రమేణ విశ్వామిత్రప్రణీతం ధనుర్వేదశాస్త్రమ్ ।

ఏవం గాన్ధర్వవేదశాస్త్రం భగవతా భరతేన
 ప్రణీతమ్ । గీతవాద్యనృత్యభేదేన బహువిధోఽర్థః ।
 దేవతారాధననిర్వికల్పకసమాధ్యాదిసిద్ధిశ్చ గాన్ధర్వవేదస్య
 ప్రయోజనమ్ ।

ఏవమర్థశాస్త్రం చ బహువిధమ్ । నీతిశాస్త్రమశ్వశాస్త్రం
శిల్పశాస్త్రం సూపకారశాస్త్రం చతుఃషష్టికలాశాస్త్రం చేతి
నానామునిభిః ప్రణీతం తత్సర్వమస్య చ సర్వస్య లౌకికవత్ప్రయోజనభేదో
ద్రష్టవ్యః ।

ఏవమష్టాదశ విద్యాస్త్రయీశబ్దేనోక్తాః । అన్యథా న్యూనతాప్రసజ్ఞాత్ ।
తథా సాంఖ్యశాస్త్రం భగవతా కపిలేన ప్రణీతమ్ । అథ
త్రివిధదుఃఖాత్యన్తనివృత్తిరత్యన్తపురుషార్థ ఇత్యాది షడధ్యాయమ్ ।
తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే విషయా నిరూపితాః । ద్వితీయేఽధ్యాయే
ప్రధానకార్యాణి । తృతీయేఽధ్యాయే విషయేభ్యో వైరాగ్యమ్ ।
చతుర్థేఽధ్యాయే విరక్తానాం పిఙ్గలాకురవాదీనామాఖ్యాయికాః ।
పంచమేఽధ్యాయే పరపక్షనిర్ణయః । షష్ఠే సర్వార్థసంక్షేపః ।
ప్రకృతిపురుషవివేకజ్ఞానం సాంఖ్యశాస్త్రస్య ప్రయోజనమ్ ।

తథా యోగ శాస్త్రం భగవతా పతంజలినా ప్రణీతమ్ । అథ
యోగానుశాసనమిత్యాది పాదచతుష్టయాత్మకమ్ । తత్ర ప్రథమపాదే
చిత్తవృత్తినిరోధాత్మకః సమాధిరభ్యాసవైరాగ్యరూపం
చ తత్పాదనం నిరూపితమ్ । ద్వితీయే పాదే విక్షిప్త
చిత్తస్యాపి సమాధిసిద్ధ్యర్థం చిత్తవృత్తినిరోధాత్మకః
యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణాధ్యానసమాధయోఽష్టాఙ్గాని
నిరూపితాని । తృతీయే పాదే యోగివిభూతయః । చతుర్థే పాదే కైవల్యమితి ।
తస్య చ విజాతీయప్రత్యయనిరోధద్వారేణ నిదిధ్యాసనసిద్ధిః
ప్రయోజనమ్ ।

తథా పశుపతిమతం పాశుపతం శాస్త్రం పశుపతినా
పశుపాశవిమోక్షణాయ - అథాతః పాశుపతం యోగవిధిం వ్యాఖ్యాస్యామ
ఇత్యాది షఛ్చాధ్యాయం విరచితమ్ । తత్రాధ్యాయపఞ్చకేనాపి కార్యరూపో
జీవః పశుః కారణం పతిరీశ్వరః । యోగః పశుపతో చిత్తసమాధానమ్ ।
విధిర్భస్మనా త్రిషవణస్నానాదిర్నిరూపితః దుఃఖాన్తసంజ్ఞో మోక్షశ్చ
ప్రయోజనమ్ । ఏత ఏవ కార్యకారణయోగవిధిదుఃఖాన్తా ఇత్యాఖ్యాయన్తే ।

ఏవం వైష్ణవం నారదాదిభిః కృతం పఞ్చరాత్రమ్ । తత్ర
వాసుదేవసంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాశ్చత్వారః పదార్థా నిరూపితాః ।
భగవాన్వాసుదేవః సర్వకారణం పరమేశ్వరః । తస్మాదుత్పద్యతే

సంకర్షణాఖ్యో జీవః । తస్మాన్మనః ప్రద్యుమ్నస్తస్మాదనిరుద్ధోఽహంకారః ।
 సర్వే చైతే భగవతో వాసుదేవస్యైవాంశభూతాః । తదభిన్నా
 ఏవేతి భగవతో వాసుదేవస్య మనోవాక్కాయవృత్తిభిరారాధనం కృత్వా
 కృతకృత్యో భవతీత్యాది చ నిరూపితమ్ ।

తదేవం దర్శితః ప్రస్థానభేదః । సర్వేషాం చ సంక్షేపేణ త్రివిధ
 ఏవ ప్రస్థానభేదః । తత్రాఽఽరమృవాదః ఏకః । పరిణామవాదో ద్వితీయః ।
 ఏవర్తవాదస్తృతీయః । పార్థివాప్యతైజసవాయవీయాశ్చతుర్విధాః
 పరమాణవో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ బ్రహ్మాణ్ణపర్వంతం జగదారభన్తే ।
 అసదేవ కార్యం కారకవ్యాపారాదుత్పద్యత ఇతి ప్రథమస్తార్కికాణాం,
 మీమాంసకానాం చ సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకం ప్రధానమేవ
 మహదహంకారాదిక్రమేణ జగదాకారేణ పరిణమతే । పూర్వమపి
 సూక్ష్మరూపేణ సదేవ కార్యం కారణవ్యాపారేణాభివ్యజ్యత ఇతి
 ద్వితీయః పక్షః సాంఖ్యయోగపాతజ్ఞులపాశుపతానామ్ । బ్రహ్మణః
 పరిణామో జగదితి వైష్ణవానామ్ । స్వప్రకాశపరమానందాద్వితీయం
 బ్రహ్మ స్వమాయావశన్నిత్యైవ జగదాకారేణ కల్పత ఇతి తృతీయః
 పక్షో బ్రహ్మవాదినామ్ । సర్వేషాం ప్రస్థానకర్తృవాణాం ముసీనాం
 ఏవర్తవాదపర్వవసానేనాద్వితీయే పరమేశ్వర ఏవ ప్రతిపాద్యే
 తాత్పర్యమ్ । న హి తే మునయో భ్రాంతాః సర్వజ్ఞత్వాత్తేషాం ।
 కిం తు బహిర్విషయప్రవణానాపాతతః పురుషార్థే ప్రవేషో న
 సంభవతీతి నాస్తిక్యవారణాయ తైః ప్రకారభేదాః ప్రదర్శితాః ।
 తత్ర తేషాం తాత్పర్యమబుద్ధ్వా వేదవిరుద్ధేఽప్యర్థే
 తాత్పర్యముత్పేక్ష్యమాణాస్తన్మతమేవోపాదేయత్వేన గృహ్ణాన్తో జనా
 నానాపథజుషో భవన్తీతి సర్వమనవద్యమ్ ॥

ఇతి శ్రీమధుసూదనసరస్వతీవిరచితః ప్రస్థానభేదః సమాప్తః ॥

Encoded by Br. Pranipata Chaitanya pranipatachaitanya@yahoo.co.in

Proofread by Sunder Hattangadi

prasthAnabhedaH

pdf was typeset on March 24, 2024

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

